

OILALARNING IJTIMOYIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI

Qosimova Bibimaryam Ro'zimurod qizi

Sharof Rashidov nomidagi

Samarkand Davlat Universiteti

Psixologiya va ijtimoiy - siyosiy fanlar fakultiti

Psixologiya yunalishi. 4-kurs talabasi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7828241>

ARTICLE INFO

Received: 05th April 2023

Accepted: 13th April 2023

Online: 14th April 2023

KEY WORDS

Oila, er- xotin munosabatlari, yosh oila, jamiyat farovonligi.

ABSTRACT

Oila muammosi azaldan insoniyatning diqqat markazida bo'lib kelgan. Chunki oila mustahkamligi jamiyat faravonligining asosiy negizidir. Shu sababli Respublikamiz rahbariyati har bir xonadonning tinchligini, oilalarda farzandlarning baxtli, barkamol o'sishini taminlashga qaratilgan qator tadbirlarni amalga oshirmoqda.

Oilaviy muammolar yechimini o'rganish borasida respublikamiz psixolog olimlari tomonidan bir qator diqqatga sazovor ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan va oshirilmogda. Jumladan, G.B.Shoumarov, V.M.Karimova, N.A.Sog'inov, X.K.Karimov, Sh.Sh.Jo'rayeva, F.A.Akromova, R.M.Abdullayeva, Yo.Nomonova, M.O.Utepbergenov, R.A.Samarov, T.Norimbetov kabi olimlarimiz va ularning izdoshlari tomonidan so'nggi yillar davomida o'zbek oilasining etnopsixologik xususiyatlari, er-xotin nizolari, oilaviy rollar taqsimoti, oilalardagi shaxslararo munosabatlar hamda oilaviy muammolar kabi masalalar o'rganilgan. Bunday tadqiqotlar respublikamizda oilani ijtimoiy-psixologik nuqtai-nazardan tadqiq etish bo'yicha ma'lum bir o'ziga xos ananalarning yuzaga kelishiga asos bo'lib xizmat qiladi.

Oilaviy muammolarni o'rganish maqsadida olingan test natijalaridan shu narsa ma'lum bo'ldiki, oilaviy muammolar o'zaro munosabatlardagi kelishmovchilik, o'zini tuta olmaslik, turmush o'rtogidan mamnun bo'lmaslik, zerikarli hayot, oilaviy burchlarning taqsimlanishi, janjalkashlik, o'ta manmanlik, xulq-atvordagi nomukamallik, moddiy qiyinchiliklar, jizzakilik kabi oila a'zolariga xos xatti-harakatlar va xarakter xususiyatlaridan kelib chiqar ekan. Yana shu narsaga amin bo'ldikki inson o'zi ideal insonni izlarkan. Ko'p holatlarda er-xotinlarning bir-biridan qoniqmaslik (ish vazifalaridan norozilik), gumonsirash, tanqid, tanbeh kabilar ham ko'pgina muammolarni keltirib chiqarishini bildik. Oila a'zolari oilada bir-birini o'zaro tushunmaslik, xarakter xususiyatlarining bir-biriga to'g'ri kelmasligida deb bilsalar, ayrimlarida ayol kishi noroziligi, tanbehlari erkakdan o'zini ustun qo'yishi deb bildilar. Bundan shu narsa ma'lum bo'ldiki, oilaviy muammolarning asl sababi oilalarda pedagogik va psixologik bilimlarning yetishmasligidadir. Buning uchun mahallalarda bu borada keng qamrovli ishlarni olib borish, mahalla yig'inlarini oilalar bilan hamkorlikda amalga oshirish, oilalarning mahallaga bo'lgan ishonchini, psixolog va pedagoglarga bo'lgan ishonchini oshirish masalalarini hal etish lozim.

Birinchidan, oilaviy hayot ertak kabi ko'rinadi, er-xotinlar bir-biriga baxt va cheksiz muhabbatni boshdan kechiradilar. Ammo zamonaviy dunyo o'tgan yillar davomida yosh oilalarga xos xususiyatlarni o'zgartirdi. Yosh oilaning muammolari oilaning yangi turini tashkil etadi. Bunday oilada birdamlik, birdamlik oila a'zolarining o'zaro tushunish, qo'shilish, sadoqat va shaxsiy munosabatlariga bog'liqdir.

Bugungi kunda yosh oilalarning muammolari ushbu muammolarning psixologik sabablarini o'rganish va tushunishning dolzarb vazifasidir. Keling, yosh oilalarning eng muhim muammolarini batafsil ko'rib chiqamiz va bu oilaviy qiyinchiliklarni qanday yengish kerakligini tushunishga harakat qilaylik. Yosh oila deb, avvalo, er va xotinning ikkalasi ham 30 yoshdan oshmagan yoki oilaviy turmush qurish tajribasi 10 yildan oshmagan yoshlar oilasi nazarda tutiladi. Birinchi yondashuv, ya'ni, er va xotinning pasport yoshini inobatga olib, oilaga maqom berish to'g'riroq bo'lib, qachon turmush qurganligidan qat'iy nazar, albatta, shu muddat orasida xali yigit ham qiz ham tom ma'noda katta mehnat stajiga ega bo'lmaydi, va ko'p hollarda ayol-ona aynan shu davrda farzandli bo'lib, uy bekasi bo'lib o'tirib qolishi ehtimoli katta. Agar ikkinchi yondashuv bo'yicha yosh oilani oilada yashash muddatiga ko'ra tabaqalashtirilsa, unda u yoki bu jamiyatda nikoh yoshining o'rtacha ko'rsatgichi ortib yoki kamayib borishini nazarda tutish lozim. Chunki ayrim davlatda va ayrim milliy-madaniy muhitda yoshlarni juda erta turmush qurishi rag'batlantirilsa, boshqalarida, ayniqsa, oxirgi yillarda aksincha, yigit va qizlarning kasb-hunar orttirish bo'yicha professional malakaga erishish asosiy qadriyat hisoblangan sharoitlarda 30 yoshdan oshgan odam endi oila qurgan yoki xali ham turmush qurmagan bo'lishi ham mumkin. Ma'lumotlarga qaraganda, Amerika Qo'shma Shtatlari, Germaniya kabi rivojlangan Yevropa va Amerika davlatlarida, Sharqiy Osiyoning rivojlangan mamlakatlarida (Yaponiya, Koreya kabi) nikoh yoshi yil sayin ortib, ayrim mamlakatlarda bu raqam 30 yoshdan ham o'tib ketmoqda. Juda erta turmush qurish qanchalik oila va uning barqarorligi bilan ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar bilan bog'liq bo'lsa, kech turmush qurish ham qator salbiy asoratlar va moddiy-ma'naviy qiyinchiliklar bilan, eng muhim er va xotinning salomatligi holati, tug'ilajak zurriyodning sog'lom tug'ilishi bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi.

Umuman, fanda yosh oilani tavsiflaganda quyidagi me'zonlar inobatga olinadi:

- ✓ juda yosh oila – nikohga kirgan vaqtdan toki 4 yilgacha;
- ✓ yosh oila – 5 yildan 9 yilgacha;
- ✓ o'rta oilaviy hayot muddati – 10 yildan 19 yilgacha;
- ✓ katta oilaviy hayot muddati – 20 yil va undan ortiq muddat turmush kechirganlar oilasi.

Ko'plab olimlarning ta'kidlashlaricha, yosh oilaning mustahkamlanib, oyoqqa turib ketishi, turli maishiy muammolarni o'zi mustaqil xal qilishi uchun zarur bo'lgan muddat aslida turmush qurgan ikki shaxsning bir-biriga bo'lgan samimiy munosabatiga, oila va uning atrofidagi turli qadriyatlarga nisbatan uyg'un qarashlariga, ota-ona oilasida ibrat sifatida ko'rgan-kechirganlarini uchun o'z oilasida qo'llay bilish mahoratiga bevosita bog'liqdir. Lekin baribir har bir oila aynan yoshlik davrida muayyan qiyinchiliklarni boshdan kechiradiki, bu muammolar quyidagi holatlarga bog'liq tarzda namoyon bo'ladi:

Ikkala jins vakillari xaq-huquqlarining amalda tenglashib borayotganligi xotin-qizlarning erkaklar – yigitlar oldida o'zini tutishi va o'z navbatida yigitlarning qizlarga, erkaklarning ayoliga bo'lgan munosabatlari, xushomad qilishlarida o'z aksini topmoqda.

Ayniqsa, Yevropa xalqlarida nikoh oldi sovchilik instituti yo'qolib, uning o'rniga o'z xohishi bilan o'ziga nikoh sheriginini tanlashi an'anasi barqarorlashdi. Lekin ayni holat saqlanib qolgan mamlakatlarda, jumladan, Ozbekistonda oila institutiga munosabat boshqacharoq, ya'ni an'analarga sodiqlik saqlanib qolgan. Sovchilikning ahamiyati shundaki, bunda o'rtada turganlar, kelin-kuyov oilasini tanigan, bilgan, surishtirgan odamlar bo'lgani sababli ham ular yosh oilaning mustahkam bo'lishidan juda manfaatdordirlar, shuning uchun haqiqiy o'zbekona me'zonlar, "teng-tengi bilan" tamoyili asosida, sovchilar yordamida qurilgan nikohlar aksariyat holatlarda mustahkam bo'ladi.

Shuni ta'kidlash lozimki, har bir davrda bo'lgani kabi hozir ham yoshlarning o'z ixtiyori bilan, bir-birlarini yoqtirib qolishlari oqibatida paydo bo'lgan oilalar mavjud. Yoshlarning ayrimlari o'z ixtiyori bilan qalliq tanlashni, yoqtirib, sevib turmush qurishni oldindan niyat qiladi. Shunisi borki, o'z ixtiyori bilan turmush o'rtog'i tanlashda ota-ona va oilasi manfaatlari, ularning istak-xohishlari deyarli inobatga olinmaydi. Odatda, bu kabi yoshlar nikoh oldidan ota-otasining roziligini olmaydi, shu sababli, ko'pincha, bunday nikoh yengil-yelpi qarorlar oqibati bo'lib, uzoqqa bormasligi mumkin.

Xotin-qizlarning iqtisodiy mustaqilligi tufayli XX asrga kelib ayolning oila va jamiyatda tutgan o'rni va maqomi keskin o'zgardi. Oxirgi paytlarda butun dunyoda matriarxat davridagi kabi oilaning yetakchisi, boshlig'i roliga ko'pincha ayol da'vogarlik qila boshlashi kuzatildi. Buning oqibatida erkak kishining oiladagi yetakchilik roli, oilada resurslarni boshqarish, qarorlar qabul qilish va farzandlarni jamiyat hayotiga jalb etishdagi maqomi sezilarli darajada pastladi. Ikkinchi tomondan, ayol-onaning oilasi va bola tarbiyasi uchun bosh vaqtining kamayib borayotganligi, reproduktiv mas'uliyatning jamiyatda lavozimlar pog'onasida yuqoriroq o'rin egallash istagiga nisbatan pastlab borayotganligi salbiy oqibatlarga olib kelmoqda. Shu sababli sanoati rivojlangan mamlakatlarda tug'ilishlar sonining kamayib borayotganligi, oqibatda aholi sonining keskin pasayishi kuzatilmoqda. Afsuski, bunday holatlar O'zbekistonning shahar hududlarida ham kuzatilmoqda. Oilaning tarbiyalovchi vazifasi oila a'zolaridan tashqari boshqa insonlarga, muassasalarga – enaga va guvernantkalariga, yoki davlat tomonidan to'la muhofazaga olingan tashkilotlar – Mehribonlik uylari, Muruvvat uylari va boshqalar zimmasiga yuklatilmoqda. Sobiq totalitar tuzum davrida ushbu vazifaning davlat zimmasida ekanligi, individual, oilaviy tarbiyaning gruppaviy tarbiya bilan, tarbiyalanuvchi shaxsiga e'tiborning keskin kamayishi bilan o'zgartirildi. Oqibatda hech kimga tegishli bo'lmagan, psixik va aqliy rivojlanishi o'rtamiyona bo'lgan bolalar paydo bo'ldi. Bu ochiq yoki yashirin onalik deprivatsiyasini keltirib chiqardi.

Ya'ni, XX asr o'rtalariga kelib, monogam oilada o'zgacha uyg'unlik kashf etgan, yaxlit guruhday tasavvur etilgan oilaning vazifalari – nikohga kirish, jinsiy hayotni ta'minlash va o'zidan nasl qoldirish – reproduksiya bir-biri bilan bog'lanmagan vazifalar tarzida ayrocha, alohida funktsiyalarday tasavvur etila boshlandi. Agar XIX asr oxirlarigacha oila paydo bo'lishi bilan unda farzandlar tug'ilishini kutish odatga aylangan bo'lsa, yangi davrga kelib, qachon tashkil bo'lganligiga qaramay, bola tug'ilishini rejalashtirmaydigan oilalar hamda boshqa tomondan, oilasiz, nikohsiz ham tug'iladigan bolalar ko'paydi. Ochiqroq aytadigan bo'lsak, turmushga chiqmasa-da, bola tug'adigan yolg'iz onalar ham paydo bo'ldi.

Shu tariqa, nikoh bilan oilaning reproduktiv vazifasi o'rtasida tafovut paydo bo'ldi.

Eng achinarlisi, ayrim yoshlar va ularning ota-onalari uchun “nikoh” va “ajrim” tushunchalari oddiy narsaday, ziddiyatsiz qabul qilinadigan bo'ldi. Ular o'z shaxsiy mas'uliyatini his etmayptilar. Sanoat rivojlangan mamlakatlarda 51 foizgacha bo'lgan nikohlar muayyan muddatdan so'ng barbod bo'layotganligi odatiy holday qabul qilinadi. Chet el axborot vositalarining ba'zi taniqli shaxs, aktyor yoki millionerning har 3-4 yilda almashinib turiladigan nikohlari to'g'risida yozilayotgan maqolalari eng o'qimishli, qiziqarli axborotday talqin etilmoqda.

Tabiiyki, bu ularni o'qiyotgan yoshlar ongiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'kidlash joizki, bunday holatlarda ajrimlarning tashabbuskorlari ko'pincha ayollar bo'lib, bu o'z navbatida oila ajrimlari sonining ortib borishiga, farzandlarning aybsiz aybdorlarday noto'liq oilalarda tarbiyalanishiga olib keladi.

Har qanday davrda ham jamiyat va davlat aholi sonining bir maromda o'sib borishi, muayyan an'analar va muqaddas udumlarning saqlanib, avloddan- avlodga yetkazilib turilishidan manfaatdor bo'lgan. Buyuk rus psixologi A.N.Leontyev avlodlararo muloqotning jamiyat taraqqiyoti uchun ahamiyatini o'rganib, ilk asarlaridan birida agar shunday muloqot bo'lmaganida, taraqqiyotning o'zi ham mutloq bo'lmas edi, deb ta'kidlagan. Bu vazifani bajarishda jamiyatning muhim bo'lagi bo'lmish oilaning roli kattadir.

Demak, oila ijtimoiy institut sifatida eng avvalo tug'ilish orqali aholining ma'lum miqdorda muttasil o'sib borishi, odamlar o'rtasida migratsiya, ya'ni u yerdan bu yerga ko'chib turish yoki o'lim oqibatida kamayib boradigan miqdorini to'ldirish vazifasini bajaradi. Chunki ijtimoiy hamda iqtisodiy rivojlanish uchun mehnat resurslari va ishchi kuchining yangilanib borishidan jamiyat ham, odamlar ham manfaatdordir.

Oilaviy hayotni tizimli tarzda tasavvur etib, uning psixologik xususiyatlarini o'rganishga jazm etgan olimlardan biri amerikalik tadqiqotchi Virjiniya Satir (1992, 2000) hisoblanadi. U oilaviy hayotni tavsiflash uchun quyidagi tushunchalarni ishlatadi: oila energetikasi, oila tizimi, chegarasi va funktsional xususiyatlari. Bu bilan u kelib chiqishi nuqtai nazaridan biologik hisoblangan ijtimoiy institutga texnologik metodologiyani tadbiq etishga urinadi. Bunday yondoshuv XX asr o'rtalariga xos bo'lib, u tufayli olim oilani tushunish borasida nafaqat yangi yo'nalishga asos soldi, balki uni davolash, bu boradagi tibbiy muammolarni ham o'rganishni boshlab berdi. Oila energetikasi tushunchasi o'z ichiga ko'plab jabhalarni xususan, oilaning tibbiy-biologik xususiyatlaridan tortib, uning psixologik mavjudligini belgilovchi omillar, ekologik shart-sharoitlardan boshlab, tiriklikning me'zonlari bo'lmish ovqatlanish hamda har bir oila a'zosining xatti-harakatlarining namoyon bo'lishigacha qamrab oldi. Oilaviy hayotning psixologik energetikasini tavsiflash uchun Satir “oilaning emotsional qozoni” tushunchasini ishlatadi, ya'ni, oila a'zolarining kundalik muloqot, muomala jarayonlarini u goyoki “bir qozonda qaynovchilarning birgalikda yashashida namoyon bo'ladigan hissiyotlar ko'zgusiday” tasavvur etadi. Bu “qozonda”gi his-kechinmalar hayotning muayyan davrlarida o'ta jo'shqin va boy bo'lsa, boshqa bir davrda mazmunan tor yoki tarang ham bo'lishi mumkin. Oila a'zolarining bir birlariga mehr-muhabbati, yaqinligi, hamkorligi ma'lum davrlarda kuchli ijobiy bo'lsa, boshqa davrda kimnidir kimdandir tobeligi bois yoki kimningdir qattiqqo'lligi bois torroq, mazmunsizroq bo'lishi ham kuzatiladi.

References:

1. Oila muammolari. Oila muammolari
<https://minikar.ru/uz/money/problemny-v-seme-problemny-semi/>
2. Oila psixologiyasida erta ajrimlarning oldini olish yo'llari
<https://cyberleninka.ru/article/n/oila-psixologiyasida-erta-ajrimlarning-oldini-olish-yo-llari>
3. Oila psixologiyasi fanining predmeti vazifalari –
<https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/maktabgacha-va-boshlang-ich-ta-lim/oila-psixologiyasi-fanining-predmeti-vazifalari>
4. Oila psixologiyasi fan sifatida Reja Oila psixologiyasining psixologik bilimlar tizimida tutgan o'rni
<https://azkurs.org/1-mavzu-oila-psixologiyasi-fan-sifatida-reja-oila-psixologiyas.html>